

Sjostakovitsj Weekend

***Alle strijkkwartetten van Sjostakovitsj
uitgevoerd door het Brodsky Quartet***

Vrijdag 21 februari t/m zondag 23 februari 2025, Aalmarktzaal

Brodsky Quartet:

Krysia Osostowicz viool

Ian Belton viool

Paul Cassidy altviool

Jacqueline Thomas cello

Vergeet niet je telefoon uit te zetten. Bedankt!

**FONDS
PODIUM
KUNSTEN**
PERFORMING
ARTS FUND **NL**

Programma:

Vrijdag 21 februari: Sjostakovitsj I

19.15 uur inleiding *Socialistisch realisme* door Otto Boele

20.15 uur aanvang concert

Dmitri Sjostakovitsj (1906-1975)

Strijkkwartet nr. 1 in C op. 49 (1938)

Moderato

Moderato

Allegro Molto

Allegro

Strijkkwartet nr. 2 in A op. 68 (1944)

Ouverture: Moderato con moto

Recitatief en Romance: Adagio

Wals: Allegro

Thema met Variaties: Adagio

- PAUZE -

Strijkkwartet nr. 3 in F op. 73 (1946)

Allegretto

Moderato con moto

Allegro non troppo

Adagio

Moderato

Zaterdag 22 februari, 15.30 uur: Sjostakovitsj II

Dmitri Sjostakovitsj (1906-1975)

Strijkkwartet nr. 6 in G op. 101 (1956)

Allegretto

Moderato con moto

Lento

Lento – Allegretto

Strijkkwartet nr. 4 in D op. 83 (1949)

Allegretto

Andantino

Allegretto

Allegretto

- PAUZE -

Strijkkwartet nr. 5 in Bes op. 92 (1952)

Allegro non troppo

Andante

Moderato – Allegretto – Andante

Zaterdag 22 februari: Sjostakovitsj III

19.15 uur inleiding *Meet the Brodsky's* (EN)

20.15 uur aanvang concert

Dmitri Sjostakovitsj (1906-1975)

Strijkkwartet nr. 7 in fis op. 108 (1960)

Allegretto

Lento

Allegro-Allegretto

Strijkkwartet nr. 8 in c op. 110 (1960)

Largo

Allegro molto

Allegretto

Largo

Largo

- PAUZE -

Strijkkwartet nr. 9 in Es op. 117 (1964)

Moderato con moto

Adagio

Allegretto

Adagio

Allegro

Zondag 23 februari, 11.30 uur: Sjostakovitsj IV

Dmitri Sjostakovitsj (1906-1975)

Strijkkwartet nr. 11 in f op. 122 (1966)

Introductie: Andantino

Scherzo: Allegretto

Recitativo: Adagio

Etude: Allegro

Humoresque: Allegro

Elegy: Adagio

Conclusie: Moderato

Strijkkwartet nr. 12 in Des op. 133 (1968)

Moderato – Allegretto

Allegretto – Adagio – Moderato – Allegretto

- PAUZE -

Strijkkwartet nr. 13 in Bes op. 138 (1970)

Adagio

Strijkkwartet nr. 14 in Fis op. 142 (1973)

Allegretto – Meno mosso – Allegretto – Meno mosso – Allegretto

Adagio – attacca:

Allegretto

Allegretto – Poco meno mosso – Adagio

Zondag 23 februari, 15.30 uur: Sjostakovitsj V

Dmitri Sjostakovitsj (1906-1975)

Strijkkwartet nr. 10 in As op. 118 (1964)

Andante

Allegretto furioso

Adagio

Allegretto

Strijkkwartet nr. 15 in es op. 144 (1974)

Elegie: Adagio

Serenade: Adagio

Intermezzo: Adagio

Nocturne: Adagio

Dodenmars: Adagio Molto

Epilogue: Adagio

Toelichting

Tekst: Alexander Klapwijk

De Russische componist Dmitri Sjostakovitsj wist oorlog, beklemming, onderdrukking en onvrijheid voelbaar te maken in zijn muziek. Tegelijkertijd zijn Sjostakovitsj' composities een toonbeeld van het doorzettingsvermogen van de mens. We horen humor naast dramatiek, vreugde naast rouw en menselijkheid naast chaos en verderf. Zijn muziek is altijd gelaagd: meer dan eens hoorde de communistische partijtop een heroïsche lofzang op de communistische heilstaat, terwijl een groot deel van het geëmotioneerde publiek een aanklacht tegen de onderdrukking van het systeem hoorde. In 2025 is het 50 jaar geleden Sjostakovitsj overleed. De kern van ons Sjostakovitsj-jaar wordt gevormd door deze uitvoering van alle strijkkwartetten door het Brodsky Quartet in één weekend.

Brodsky Quartet

Het Brodsky Quartet behoort al vijftig jaar tot de buitencategorie van de strijkkwartetten. Het heeft weinig zin om hun palmares te benoemen: ze speelden overal ter wereld en zijn alom geroemd om de geheel

eigen signatuur waarmee ze hun 'ijzeren repertoire' uitvoeren.

Tegelijkertijd organiseren ze unieke projecten en spelen ze met dezelfde drive popmuziek met Björk, Sting, Paul McCartney en Elvis Costello. In het seizoen 2022-2023 vierde het Brodsky Quartet hun 50e verjaardag in de Stadsgehoorzaal met een geweldig tweeluik. Dat rekken we nu op tot een heel weekend met de Brodsky's. Zo kunt u de vier strijkers van dichtbij leren kennen.

Strijkkwartetten

Voor veel componisten is het strijkkwartet het ultieme middel om hun meest persoonlijke gedachten vorm te geven. Intiemer dan een strijkkwartet wordt het niet. Dat gold bij uitstek voor Sjostakovitsj. Veel van zijn vijftien kwartetten schreef hij niet voor publicatie of om zelfs maar in het openbaar uit te voeren, maar voor zichzelf, zijn naasten en het nageslacht. Waar de vroege kwartetten in zekere zin nog tamelijk traditioneel zijn, maken de laatste kwartetten in de woorden van Elmer Schönberger 'de toehoorder bijna tot medeplichtige: alsof niet aan componist en musici maar aan jou de taak is de gaten die almaar nadrukkelijker in de

muziek vallen met betekenis te vullen. Maar het enige wat je, luisterend naar het Vijftiende, kunt doen is toezien hoe de maskers vallen, het ene na het andere, en je afvragen of wat uiteindelijk overblijft nu het ware gezicht is.'

In de vijftien strijkkwartetten van Sjostakovitsj is een duidelijke ontwikkeling te bespeuren. Van de vroege, nog tamelijk traditionele kwartetten, tot het laatste *Strijkkwartet nr. 15 in es opus 144* uit 1974 is een wereld van verschil.

Concert I

Strijkkwartet nr. 1: Vrolijk tussendoortje

Wie goed naar de muziek van Dmitri Sjostakovitsj luistert, hoort dat bijna al zijn composities uit twee muzikale lagen bestaan. Twee 'muzieken' die tegelijk klinken, soms in harmonie, maar vaak ongemakkelijk schurend. Die tweeledigheid komt misschien wel voort uit de gespleten wereld waarin hij leefde.

Aan de ene kant was er het Sovjetregime, altijd kritisch op muziek die niet ter meerdere eer en glorie van het communisme, de partij en zijn leider werd gecomponeerd. Sjostakovitsj was met zijn opera *Lady Macbeth of Mtensk* uit 1934 en de *Vierde Symfonie* uit 1936 (die hij schielijk terugtrok) de dans op het nippertje ontsprongen, nadat de *Pravda* boos kopte: 'Chaos in plaats van muziek'. Hij wist dat hij slechts een paar kritische noten verwijderd was van een Siberisch strafkamp. Of erger.

Aan de andere kant kon Sjostakovitsj het niet verkroppen om slaafs 'ongevaarlijke' stukken te schrijven. Een aantal zeer persoonlijke composities hield hij angstvallig achter, in andere

stukken verstopte hij zijn kritiek zorgvuldig. Zo was de partijleiding uitermate tevreden over de slotfanfare van de Vijfde Symfonie, een ware lofzang op het communisme, zo oordeelden ze. Ondertussen zaten er mensen huilend in de zaal: ze herkenden de onderdrukking en de terreur die in de dubbele bodem verstopt zat.

Het *Eerste strijkkwartet* is van een andere orde: niet zozeer componeerde Sjostakovitsj een verholen kritiek, en ook geen muziek om de partij te plezieren. Het is vrolijke muziek voor tussendoor.

‘Om niet gestenigd te worden, beweert men aan een zus of zo werk te werken, waarvan de titel natuurlijk bombastisch moet klinken. Ondertussen schrijft men een strijkkwartet waar men stilletjes plezier aan beleeft. Aan de potentaten meldt men: er rijpt een opera *Karl Marx* of *De Jonge Garde*. Het kwartet zien ze dan door de vingers als vrijetijdbesteding’ (...) ‘Qua stemming is het opgewekt, vrolijk en lyrisch; ik zou het lente-achtig willen noemen.’

Het kwartet is herkenbaar als Sjostakovitsj, maar is tamelijk klassiek opgezet en ontbeert de hartverscheurende klanken van de latere kwartetten. Toch toont

Sjostakovitsj zich hier ook een eigengereide moderne componist: de vier delen zijn niet – zoals te verwachten een opeenvolging van snelle en langzame delen. Want na het openingsdeel *Moderato*, in klassieke sonatevorm, komt weer een *Moderato*, dit keer een volksthema – gespeeld door de altviool – met acht variaties. Na deze kalme delen volgen twee snelle delen: een opgewonden scherzo (*Allegro molto*) en een opgewekte finale.

Het kwartet ging in première in Leningrad op 10 oktober 1938, gespeeld door het Glazunov Quartet. Het werd ook in Moskou in première gebracht op 16 november 1938 door het Beethoven Quartet. Deze première was het begin van een levenslange vriendschap tussen Shostakovich en het Beethoven Quartet.

Strijkkwartet nr. 2: Rouw en dankbaarheid

Met het tweede kwartet zitten we nog steeds in de klassieke hoek, maar weg is de vrolijkheid van het voorgaande kwartet. Het kwartet volgt direct op het *Tweede pianotrio* dat hij opdroeg aan een overleden dierbare: zijn beste vriend Ivan Ivanovich Sollertinsky was in februari 1944 onverwacht op

42-jarige leeftijd overleden. Sjostakovitsj was er kapot van: 'Ivan Ivanovich was mijn beste vriend. Ik heb al mijn educatie aan hem te danken. Het zal onvoorstelbaar moeilijk zijn voor me om zonder hem te leven.', schreef hij aan Sollertinsky's weduwe. Het *Tweede strijkkwartet*, uit oorlogsjaar 1944 ademt de treurige sfeer van dat trio. Het is introspectief, maar het is geen diepdonker werk: er valt ook milde berusting en dankbaarheid in te ontdekken. Sjostakovitsj droeg het werk op aan zijn vriend Wissarion Scheballin, die als directeur van het Conservatorium van Moskou had gezorgd dat Sjostakovitsj daar als professor compositie aan de slag kon. 5 jaar later moest nam de partij Sjostakovitsj' professoraat af. In het Stalinistische Rusland was niets zeker, en goede dingen waren nooit een lang leven beschoren...

Het kwartet bestaat uit de klassieke vier delen, die alle vier een titel meekregen, iets dat je niet zozeer met kamermuziek, maar eerder met grote orkestwerken associeert. De delen zijn dan ook vrij lang. Toch is dit beslist kamermuziek, en geen symfonie in zakformaat.

Strijkkwartet nr. 3:

Hoewel het *Derde strijkkwartet* een duidelijke melodische en harmonische kern heeft, maakt Sjostakovitsj ook gebruik van meer experimentele technieken, zoals dissonantie en abrupte contrasten, om zijn expressieve doelen te bereiken. Omdat hij vanwege deze meer avantgardistische benadering de bui al voelde hangen - voor je het wist werd hij van 'formalisme' beschuldigd en naar Siberië gebracht - gaf hij de vijf delen elk een titel, die zo een verhaal vertellen over de ellende die de oorlog had aangericht.

Het eerste deel, *Blijde onwetendheid over de toekomstige catastrofe* is cynisch opgewekt. Het tweede deel, *Gerommel van onrust en anticipatie*, is inderdaad onrustig en gaat onder de huid zitten. Hierna wordt het bruto: met strakke blokakkoorden en stuwende melodische kracht en voelbare paniek worden *De krachten van de oorlog ontketend*. Het voorlaatste deel *Ter nagedachtenis aan de doden* is een introspectief maar krachtig deel. In het slotdeel stelt Sjostakovitsj *De eeuwige vraag: waarom? En voor wat?*

Concert II

Strijkkwartet nr. 4: Joodse volksmuziek voor een wit voetje

De strijkkwartetten nrs. 4, 5 en 6 markeren een periode van intense creativiteit en expressie in het werk van Sjostakovitsj. Het *Vierde strijkkwartet* markeert een keerpunt in Sjostakovitsj' composities, het wordt gekenmerkt door abstractie, complexiteit, een avant-gardistische benaderingen en emotionele intensiteit. En het heeft er alle schijn van dat Sjostakovitsj het kwartet niet voor directe uitvoering componeerde, het ging dan ook pas vier jaar later in première.

Dat had alles te maken met de omstandigheden: in 1946 vaardigde de Sovjet Unie de zdanovdoctrine uit. Deze doctrine hield in dat de wereld was verdeeld in twee kampen: een imperialistisch deel geleid door de Verenigde Staten en een democratisch deel geleid door de Sovjet-Unie. Elk land moest een kant kiezen, neutraliteit in de doctrine was onmogelijk. De zdanovdoctrine veranderde snel in een cultureel beleid waarin artiesten, kunstenaars, muzikanten, schrijvers en denkers naar

denkbeeld van de Communistische Partij moesten werken. Sjostakovitsj was in deze uitgevaardigde doctrine beschuldigd van formalisme, hij stond dus officieel aan de 'verkeerde kant' en zijn baan als professor aan het conservatorium van Moskou werd hem afgenomen. Om een wit voetje te halen bij de partij bezong hij in 1949 het bebossingsprogramma van de leider in de cantate *Het lied van de bossen opus 81*. In 1952 volgde *De zon schijnt over ons moederland opus 90*, ter gelegenheid van het tachtigste partijcongres.

Het *Vierde strijkkwartet* lijkt in niets een knieval naar de partij, met bovengenoemde abstractie, complexiteit en avant-gardistische benaderingen. Maar dat is maar deel van de complexe waarheid. Sjostakovitsj verwerkte volksmuziek in dit kwartet, onder meer vanwege de grote voorkeur voor volksmuziek in het Socialistisch Realisme. Opmerkelijk genoeg koos Sjostakovitsj niet voor Russische volksmuziek, maar voor Joodse. Sjostakovitsj voelde een band met de Joodse muziek: 'Deze kwaliteit van Joodse volksmuziek komt dicht in de buurt van mijn idee van wat muziek zou moeten zijn. Er zouden altijd twee lagen

in muziek moeten zitten. Joden werden zo lang gekweld dat ze leerden hun wanhoop te verbergen. Ze uiten hun wanhoop in dansmuziek. Alle volksmuziek is prachtig, maar ik kan wel zeggen dat de Joodse volksmuziek uniek is.’

Stalin steunde op dat moment openlijk Joodse organisaties waaronder het Joods Antifascistisch Committee, zijn latente antisemitisme zou pas later naar buiten komen. Dus Sjostakovitsj gebruikte Joodse volksmuziek om enerzijds zijn artistieke integriteit te kunnen behouden, maar anderzijds een rehabilitatie bij de partij dichterbij te brengen. Toch moet Sjostakovitsj niet zeker geweest zijn van zijn zaak: tot de dood van Stalin in 1953 bleef het stuk onuitgevoerd in Sjostakovitsj’ la liggén.

Strijkkwartet nr. 5: Ode aan Oestvolkskaja

In het *Vijfde strijkkwartet* keert Sjostakovitsj terug naar de tonaliteit. Het kwartet is opgedragen aan het Beethoven Quartet, dat het stuk in 1953, na de dood van Stalin in première bracht. Maar tussen de noten zit een geheime boodschap verscholen, een tweede opdracht, aan zijn leerling Galina Oestvolkskaja.

Het is het eerste kwartet waarin hij zijn muzikale monogram gebruikt: de noten C–D–E $\flat$ –B–C $\sharp$ vormen de basis van het stuk, een anagram van DSCH, zijn muzikale handtekening (D–Es–C–H, de H is de Duitse variant van de toon B) voor D.

SCHostakovich. Die noten verwerkt Sjostakovitsj eerst in een klassieke sonatevorm in het eerste deel, compleet met een herhaling van de expositie. Maar als de doorwerking – de middensectie van een sonatevorm – begint, maakt de muziek van het begin plaats voor gepassioneerde klanken en een merkwaardige nieuwe melodie die aan het einde van dit deel teder door de eerste viool herhaald wordt en na een prachtig lyrisch tweede deel ook het hoogtepunt vormt van het slotdeel. Deze vreemde melodie is een citaat uit het *Trio* voor *klarinét, viool en piano* van zijn leerling Galina Oestvolkskaja, waarmee Sjostakovitsj een affaire had gehad. Doordat hij zijn eigen naam en haar muziek samenbracht, is dit kwartet te zien als één grote liefdesbrief aan Oestvolkskaja. Over hun band is veel onduidelijk. Na de dood van zijn vrouw in 1954 vroeg Sjostakovitsj Oestvolkskaja ten huwelijk, maar zij sloeg dat af. Volgens een vriend was Oestvolkskaja ‘diep teleurgesteld

door Sjostakovitsj' opvallende stilzwijgen' toen haar muziek kritiek kreeg na haar afstuderen aan het conservatorium van Leningrad. Tot haar dood weigerde Oestvolskaja ieder commentaar op haar tijd met Sjostakovitsj.

Strijkkwartet nr. 6: Intiem en ingetogen

Het *Zesde strijkkwartet* heeft een meer intieme en contemplatieve sfeer dan zijn voorgangers. Sjostakovitsj gebruikt hier vaak langzame tempi en lyrische melodieën om een gevoel van introspectie te creëren. Ondanks zijn relatieve eenvoud in vergelijking met de andere twee kwartetten die op het programma staan, bevat het zesde kwartet een diepe emotionele rijkdom en expressie.

Het eerste deel maakt gebruik van kinderliedjes om een gevoel van ontspannenheid en zorgeloosheid op te wekken. Het tweede deel is een vrolijke maar tegelijkertijd ingetogen rondedans. Dat lijkt misschien een contradictio, maar laat dat maar aan Sjostakovitsj over. Het derde deel is een chaconne waarvan de herhaalde baslijn door de cello wordt gepresenteerd. In het slotdeel is

een complex maar uiteindelijk ook mild *Allegretto*.

Aan het einde van elk deel klinkt wederom Sjostakovitsj' signatuur DSCH, maar nu niet als melodie, maar als samenklank. Het is een voorbode van de verdere evolutie en complexiteit in de kwartetten die nog in het verschiet liggen.

Concert III

Strijkkwartet nr. 7: Rouw

De strijkkwartetten nrs. 7, 8 en 9 laten een verdere evolutie zien in Sjostakovitsj' muzikale taal en expressie, die na de dood van Stalin vrijer kon floreren, maar alsnog nooit helemaal vrij. Het *Zevende strijkkwartet* heeft een donkere en introspectieve sfeer, met diepgaande emotionele expressie en Sjostakovitsj' kenmerkende gevoel van tragiek en melancholie. In 1954, het jaar dat ze vijftig jaar oud had moeten worden, stierf Nina Vasilyevna Varzar, de vrouw van Dmitri Sjostakovitsj. Zes jaar later droeg hij zijn *Strijkkwartet nr. 7* aan haar op. Sjostakovitsj was inmiddels hertrouwd, maar dat nieuwe huwelijk was geen succes en niet lang na het voltooien van dit zevende kwartet scheidden de twee. Voor wie het wil horen klinkt in dit beknopte kwartet – het kortste van al zijn strijkkwartetten – zowel de liefdevolle herinnering aan zijn eerste vrouw, als de frustratie over zijn tweede. Maar bovenal is het een kwartet een uiting van rouw over het verlies van zijn 'Nita'. Vooral het tweede deel is een prachtige ingetogen muzikale rouwkrans.

Strijkkwartet nr. 8: Twee gezichten, twee handtekeningen

Het *Achtste strijkkwartet* is een van Sjostakovitsj' meest persoonlijke werken en bevat verschillende autobiografische elementen. Het kwartet is opgedragen aan 'de slachtoffers van het fascisme en de oorlog', en het thema van de dood en het lijden speelt een prominente rol. Het is het bekendste van Sjostakovitsj' kwartetten.

Om in de Stalinistische Sovjet Unie te kunnen functioneren, moest Sjostakovitsj zich in allerlei bochten wringen. Aan de ene kant zette hij zijn handtekening onder het partijprogramma en werd hij benoemd tot Eerste secretaris van de Componisten Unie. Tegelijkertijd signeerde hij met de noten D-Es-C-B in zijn *Achtste strijkkwartet* het meest persoonlijke muziekstuk uit zijn oeuvre. Diep onder de indruk van zijn bezoek aan de verwoeste stad Dresden begon hij aan het kwartet. 'Ter nagedachtenis van de slachtoffers van het Fascisme', schreef hij op het titelblad. Het kwartet zit naast 'de handtekening' boordevol betekenisvolle verwijzingen: van de Stalineske dans uit het *Pianotrio nr. 2* in het *Allegro molto*, tot de scène in het

Siberische strafkamp uit *Lady Macbeth from Mtensk* en de executie op Bloedige Zondag in 1905 uit de *Symfonie nr. 11* in de finale. Voor veel luisteraars was overduidelijk dat Sjostakovitsj hier niet alleen de Nazi's veroordeelde, maar ook het regime waaronder hij zelf leed, terwijl hij daar op papier nu deel van uitmaakte. Zo staat dit kwartet symbool voor Sjostakovitsj's diepe verscheurdheid. De partijleden hoorden een Sovjet-eerbetoon aan de Nazi-slachtoffers, de 'goede verstaander' hoorde een pijn, zo diep dat die tot op het bot voelbaar is.

die narigheid is in dit kwartet echter weinig te merken.

Strijkkwartet nr. 9:

Vrolijk huwelijkscadeau

Het *Negende strijkkwartet*, is lichter en speelser van toon. Het bevat levendige ritmische figuren en melodische motieven die een gevoel van optimisme en levensvreugde uitstralen. Het is dan ook opgedragen aan de nieuwe - derde - vrouw van Sjostakovitsj, Irina Antonovna, met wie hij in 1962, twee jaar voordat hij dit kwartet voltooide trouwde. Het is de tweede versie van het kwartet, een eerdere variant uit 1961 verdween in de open haard, tijdens een korte depressie, die hij zelf 'een vlaag van gezonde zelfkritiek' had genoemd. Van

Concert IV

Strijkkwartet nr. 11: Portret van een overleden vriend

De strijkkwartetten nrs. 11, 12, 13 en 14 vormen een belangrijk deel van Dmitri Sjostakovitsj' late oeuvre, dat gekenmerkt wordt door een kalere klank en een grotere emotionele afstandelijkheid. Toch was die afstandelijkheid geen doel op zich, maar eerder het resultaat van het schaarsere materiaalgebruik: 'Het is mijn diepste wens om miljoenen mensen te laten horen wat er zich in de ziel van één persoon afspeelt, en om elk afzonderlijk individu te openbaren wat er in de mensheid omgaat.' Daar had Sjostakovitsj echt niet altijd symfonieën of kwartetten van een uur of langer voor nodig. Hij kon ook buitengewoon bondig en puntig componeren, zoals in zijn *Strijkkwartet nr. 11*. In zeven korte delen met de duur van soms amper een minuut eert en portretteert hij zijn overleden vriend Vasili Sjirinski, de tweede violist van het Beethoven Quartet, het strijkkwartet dat bijna alle strijkkwartetten van Sjostakovitsj in première bracht. De onderling contrastrijke delen weerspiegelen het karakter van zijn vriend, die bekend stond om zijn snel wisselende gemoedsstemmingen.

Strijkkwartet nr. 12: Tonaliteit en atonaliteit tegelijk

Het *Twaalfde strijkkwartet* is compact en bestaat uit slechts twee doorlopende delen maar bevat toch een rijke variëteit aan muzikale ideeën.

In dit kwartet gebruikt Sjostakovitsj dezelfde compositietechniek die hij in hetzelfde jaar in zijn *Vioolsonate opus 134* toepaste, namelijk het gebruik van atonaliteit naast tonaliteit. Hij koos niet voor niks zijn *Twaalfde strijkkwartet* om met dodecafonie oftewel twaalftoonmuziek te experimenteren, Sjostakovitsj was dol op spelletjes met getallen. Het eerste deel opent met een twaalftoonsthema, dat een aantal keren in de loop van het stuk terugkeert, maar al snel plaats maakt voor pure tonaliteit. Door deze combinatie vergroot de componist zijn muzikale vocabulaire aanzienlijk. Het kwartet is opgedragen aan de Eerste violist van het Beethoven Quartet, Dmitri Mikhailovich Tsiganov.

Strijkkwartet nr. 13: Eendelige hommage aan de altviool

Het eendelige *Dertiende strijkkwartet* is intiem en

introspectief en heeft een grote contrapuntische complexiteit. Het is opgedragen aan Vadim Borisovsky, de altviolist van het Beethoven Quartet die net met pensioen was gegaan. De opening – wederom net als in het voorgaande kwartet een rij van twaalf tonen – wordt dan ook gespeeld op de altviool, en het kwartet eindigt met een lange hoge solo voor de altviool.

Borisovsky's student Fyodor Druzhinin noemde het stuk een 'lofzang op de altviool'. De andere drie strijkers zitten de altviool dicht op de huid, als schaduwen. Dat maakt de muziek compact en indringend. Alan George, altviolist van het Fitzwilliam Quartet, schrijft over het stuk: 'Het *Dertiende strijkkwartet* is een angstaanjagende ervaring voor iedereen die erbij betrokken is; veel luisteraars zijn er echt bang van geworden, en zelfs de meest veerkrachtige emotionele aard kan er nauwelijks omheen om op zijn minst ongemakkelijk of zelfs van streek te raken.'

Sjostakovitsj gebruikt daarvoor nieuwe technieken, zo moeten de strijkers soms ook met de stok op de klankkast van de instrumenten tikken, een techniek die indertijd al bekend was in het Westen, maar nog

niet eerder in Sovjetmuziek klonk.

Strijkkwartet nr. 14:

Cello centraal

Bij het *Veertiende strijkkwartet* was – uiteraard – de cellist van het Beethoven Quartet aan de beurt, het werk is aan hem, Sergei Shirinsky opgedragen. En niet verbazingwekkend: het kwartet opent, weliswaar na een paar herhaalde noten van de altviool, met de cello. Ook zijn er twee cadensen (solo's) voor de cello, naast een cadens voor de altviool in het openingsdeel. Het tweede deel bestaat grotendeels uit een duet tussen cello en eerste viool. Het tweede deel gaat naadloos (attacca) over in het derde deel dat het meest contrastrijk is. Het bevat momenten van etherische schoonheid en intense expressie en is bij vlagen mysterieus en transcendent. Sjostakovitsj begon het kwartet te componeren nadat hij de zomer had doorgebracht in Groot-Brittannië en Ierland, waar hij van de gelegenheid gebruikmaakte om Aldeburgh in Engeland te bezoeken. Deze afgelegen kustplaats aan de oostkust met zijn kiezelstranden, zoutmoerassen en rietvelden was het thuis van zijn vriend Benjamin Britten.

Concert V

Strijkkwartet nr. 10:

Woede vanwege censuur

Het *Tiende strijkkwartet* is doordrenkt van dramatische expressie en emotionele diepte, met momenten van intense spanning en lyrische schoonheid. Het werk weerspiegelt Sjostakovitsj's voortdurende worsteling met de menselijke conditie en de donkere kanten van het leven. Het werk is opgedragen aan de Pools-Joodse Sovjetcomponist Mieczysław Weinberg, een goede vriend van Sjostakovitsj, met wie hij een geestig-plagerige wedstrijd voerde: 'Weinberg schreef negen kwartetten, bij zijn laatste ben ik ingehaald, omdat ik er destijds maar acht had. Ik heb mezelf daarom de uitdaging gesteld om Weinberg in te halen en dat is me inmiddels gelukt.'

Het milde openingsdeel, waarin de goede luisteraar het DSCH-thema terughooft, wordt na een *morendo* (wegsterven) gevolgd door een hevig tweede deel, getiteld *Allegretto furioso*. Het is inderdaad woeste muziek, gebaseerd op een thema van vier hele toonsafstanden, dat hij eerder in zijn *Vijfde symfonie* en *Achtste strijkkwartet* gebruikte.

Het derde deel is een ingetogen passacaglia, een barokgenre waarin - net als in de chaconne - een herhaalde baslijn de basis vormt. In het deel citeert Sjostakovitsj een hymnisch motief uit zijn *Vierde strijkkwartet*. Het derde deel gaat zonder onderbreking over in het slotdeel, waarin parallellen met de eerdere delen zijn te vinden: zo eindigt het deel wederom *morendo* en is ook het DSCH-thema weer te horen, net als in het eerste deel. Uit het derde deel is het Passacaglia-thema weer te horen, nu in *fortissimo* (zeer luid), wat contrasteert met de veelal gedempte klanken van de rest van het deel. Sjostakovitsj schreef dit kwartet terwijl hij aan alle kanten door de censuur werd aangevallen, waarbij de angst voor deportatie naar een strafkamp die onder Stalin zo groot was geweest, nu plaats had gemaakt voor enorme irritatie en afkeer, wat de hevige woede-uitbarstingen in het kwartet verklaart.

Strijkkwartet nr. 15:

Culminatie

Het *Vijftiende strijkkwartet* straalt een sfeer van diepe introspectie en contemplatie uit, met Sjostakovitsj die terugblijkt op zijn leven en zijn nalatenschap als componist. Het

heeft een serene en verstilde kwaliteit, met momenten van verstilling en sereniteit. Het is het spirituele testament van Sjostakovitsj, waarin hij zijn artistieke visie en persoonlijke overtuigingen tot uitdrukking brengt. Het laatste kwartet heeft een diepe symbolische betekenis en is een van zijn meest persoonlijke en introspectieve composities.

Toch was het stuk nooit als 'laatste kwartet' bedoeld, het had het eerste van een serie van negen moeten zijn, geschreven voor het Beethoven Quartet. Daar kwam niets van terecht: het is één van slechts twee kwartetten die niet door het Beethoven Quartet in première werden gebracht - vanwege een hartaanval van de cellist - en het werd Sjostakovitsj' laatste kwartet. Vlak voor de tweede uitvoering van het kwartet, nu wél door het Beethoven Quartet, werd Sjostakovitsj opgenomen in het ziekenhuis, waar een Beethoven Quartet-lid hem kwam opzoeken om advies voor de uitvoering van het kwartet. 'Weet je, Mitya, ik zal de cyclus van 24 kwartetten die ik je beloofd had niet kunnen voltooiën'. Hij gaf hem nog mee dat het stuk uitgevoerd moest worden zodat de vliegen dood uit de lucht vallen en het publiek uit pure verveling de zaal begint

te verlaten.' Dat is maar deels grappig bedoeld: de dramatiek in dit stuk ontstaat niet uit pathetische grote gebaren, maar juist uit het niets.

Het kwartet opent met een fuga gebaseerd op een volksthema, deze openings-Elegy is het langste van de zes delen. Hierna volgt een *Serenade* waarin een reeks sforzandi een gefragmenteerde walsmelodie omlijsten, die beide zijn opgebouwd uit een serie van twaalf tonen. Dit maakt plaats voor het *Intermezzo*, waarin een zelfcitaat uit de opera *De Neus* klinkt, een partituur die voor het eerst in 45 jaar in de Sovjet-Unie nieuw leven was ingeblazen ten tijde van het componeren van dit kwartet. Er volgt een lyrische *Nocturne*, waarna een karakteristiek, unisono gespeeld motief de *Dodenmars* aankondigt. Het kwartet wordt afgesloten met een *Epiloog*, waarin kort wordt teruggegrepen op de voorgaande delen, om vervolgens in diminuendo uit te doven.

Sjostakovitsj zei niet lang voor zijn dood: 'Ik heb geprobeerd om van het *Vijftiende strijkkwartet* een dramatisch werk te maken; het is moeilijk te zeggen of dat gelukt is.'

Ondergetekende wil die twijfel gerust weerspreken: dit laatste, langste en meest ingehouden kwartet, is tevens ook het meest dramatische, alles wat er in de veertien eerdere kwartetten voorbij is gekomen, culmineert in dit grandioze werk.

